

War Johann Wenzel Pohl's Tschechisch wirklich so schlecht?

Tilman Berger (Tübingen)
Wien, 14. Oktober 2015

Johann Wenzel Pohl (1720–1790)

- Herkunft unklar, vermutlich Nordostböhmen
 - nach Studium in Prag (?) ab ca. 1746 Lehrer der böhmischen Sprache am Collegium Theresianum, später auch an anderen Institutionen
 - in den fünfziger Jahren Sprachlehrer des Kronprinzen Joseph II, später auch seines Neffen Franz II. (bzw. I.)
 - Verfasser der mit fünf Auflagen (1756, 1764, 1773, 1776, 1783) erfolgreichsten tschechischen Grammatik vor Gebauer/Ertl
 - nach scharfer Kritik Josef Dobrovskýs in den achtziger Jahren zunehmend in den Hintergrund gedrängt
 - zwei Orthographietraktate bleiben trotz kaiserlicher Privilegien nahezu unbeachtet, sein großes Deutsch-böhmisches Wörterbuch kann nicht erscheinen (und gilt bis zum Anfang des 21. Jahrhunderts als verloren)
-

Ein Mann von zweifelhaftem Ruf...

- im Gedächtnis der Nachwelt gilt Pohl als sprachverderbender Purist ohne Gefühl für die Gesetzmäßigkeiten der Sprache, vgl. etwa im Ottův Slovník Naučný (XIX, 1046f.)
 - Český P. uměl chatrně, jen tolik, co nezapomněl z domova, a zakrýval nedostatečnost vědomosti své jednak tím, že spisovný jazyk snižoval – historickou souvislost literárního jazyka pokládal za »bezzákladný običejě ňehdejších českomoravských bratru a krajinohubných žižčanu« a za »starodávny k nynějšímu vzlepšenýmu řecistavu nehodlivé običej«, jednak tím, že v duchu soudobého purismu o překot tvořil nová slova, jakými zejména se hemží poslední dvě vydání jeho mluvnice.
-

Die wichtigste Quelle zu Johann Wenzel Pohl...

- abgesehen von wenigen Äußerungen in den Orthographietrakten und in Akten (die erst zu Anfang des 21. Jahrhunderts wiederentdeckt wurden) liegen keine Selbstzeugnisse Pohls vor, fast alle Wertungen stützen sich auf Äußerungen von Josef Dobrovský (in Rezensionen und Briefen):
 - Die Wiener sind durch die Grammatik des Pohl's, eines alten eigensinnigen Mannes, der als Student, ganz unwissend nach Wienn kam, daselbst beym Kaiser einen böhm. Sprachmeister machte, und den man seiner Sprache wegen, weil viele Wörter von den Deutschen entlehnt sind, und wegen des Ausgangs in ář hier und da auslachte, weswegen er sich neue Wörter machte, verführet worden. Jetzt aber ist außer Pohl keiner mehr, der so kindisch wäre, daß er sich nicht lieber nach der böhm. Nation richten wollte. Herr Zlobitzky[,] Professor der böhm. Sprache, schreibt, wie wir alle, und andere. Der Mangel an böhm. Grammat[ik] machte es, daß man Pohl's Einfälle eine Zeit für Regeln gelten ließ. [...] Er kann nicht einmal deutsch; so lange lernt er schon in Wienn. (Brief an Ribay vom 11. Mai 1786)
-

(Fortsetzung)

- Er hat es nämlich fühlen müssen, daß er in der langen Abwesenheit von seinem Volke, dessen Sprache er kaum halb erlernt hatte, als er es verließ, schon manches nicht benennen wußte, was doch in seinem Vaterlande bekannt und gewiß nicht ohne Namen war.
(Rezension der fünften Auflage der Grammatik, Dobrowsky 1787, 137)
 - Wäre doch der Beruf, Seine Majestät den Kaiser Joseph II. in der böhmischen Sprache zu unterrichten, und Ihm eine Grammatik zu widmen, einem Manne von Geschmack zu Theil geworden!
(Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur, 1792, 209-210)
 - Pohl hat grossen Schaden und Verwirrung angerichtet, denn ein Mährer z.B. kann fast nie sicher sein, welches Wort gangbar (in Böhmen) und welches neugemacht ist.
(Brief an Zlobický vom 2. August 1798)
-

Pohl am Ende des 19. Jahrhunderts (Menčík)

- Prvním učitelem stal se Jan Václ. Pól. Rodákem byl z Hradce Králové, kde se r. 1720. narodil; byl u císařského dvora komorním předveřním. Známostí mluvnických měl poskrovnu, ale přece byl ve Vídni tenkrátě jediným, který alespoň obstojně v řeči české se vyznal. Jemu tenkrátě svěřeno bylo vyučování arciknížat v jazyku českém, a zvláště císaře Josefa II. Avšak Pól, který žije dlouho mezi Němci a nemaje od dlouhých časů o živém jazyku českém ani potuchy nebyl mužem, aby vzbudil v někom lásku k řeči české, tím způsobem nadaného císaře od učení spíše odpuzoval, tak že ovšem známost arciknížete v češtině ani dostatečnou nebyla. Známo také jest, že prý bouře selská v Čechách povstala ze spatné volených slov. jimiž císař rolnické vyslance oslovil, když požadovali, aby jim ve břemenech ulehčeno bylo; neboť odkazuje je k „pánům“, aby jim nejprvé své stížnosti přednesli, pronesl se, jděte „na pány“, z čehož nespokojeny duch jejich nové posily nabyly až konečné v plamen vyšlehl. (Menčík 1888, 14)

Pohl am Anfang des 20. Jahrhunderts (Lisický)

- Artikelserie von Alois Lisický:
Zřestěná češina Jána Václava Póla a Josef Dobrovský – Z dějin zápasu o české slovo – Jan Václav Pól v zápase o české slovo
 - V rozkazství západo-pulnočním jest podácké město H. Byl traven. Dvujli cestvířu, Pobož a Vlčánek, cestvilo bělotně do H. po snidánli. Větrli vřelo již před předpolednem, foukal vřelý východo-polední vítr. Cestou šli řazenou a třelou. Pobož bázil se, byl bezsrdý, štítlivý, pohodlý, podtutelný, spozdilý, šemný a podkluzný, zlozralý, nevarný a stonlivý, ale chápný trochu uchatý; Vlčánek byl dryčný a rekný, srdý a vzbujný, ctidychtný, švárný, svomislný, šplechtivý, tlanočný, ale nezaluščili na sebe, nepřestřebovali se, náviděli se jak soukrevčani a srodnici. (Lisický 1920, 240)
-

Und wie war Pohls Tschechisch wirklich?

- die von Pohl hinterlassenen tschechischen Texte bzw. Textstücke zeigen ein deutlich differenzierteres Bild, sobald man sie nach Textsorten klassifiziert, zu unterscheiden sind hier:
 - die Grammatiken mit beigefügten Gesprächsbüchern und Wörterverzeichnissen (von 1756 bis 1787)
 - die Übersetzung des Büchleins *Grund zu allen Sprachen, und der ewigen Glückseligkeit* (1769)
 - das handschriftliche Übungsbuch für Franz II. (ca. 1785)
 - das handschriftliche deutsch-böhmische Wörterbuch (1785)
 - der tschechische Orthographietraktat *Prawopisnoft Řeči Čechské* (1786)
-

Genauere Klassifikation

- *Wörterbücher* (vgl. Berger 2008b)
mehrere Schichten, neben dem Grundwortschatz zwischen Schichten von Neologismen, eine im engeren Sinne puristische Schicht und eine Schicht des „Wortschatzausbaus“
 - *Lehrtexte*
Alltagssprachlich seiner Zeit, unter vereinzelter Verwendung von Neologismen
 - *Gebrauchstexte*
sprachlich in keiner Weise auffällig (vgl. Newerkla 2004, 139f.)
 - *wissenschaftliche Texte*
durch reichen Gebrauch von puristischen Neologismen und terminologischen Wortschöpfungen für heutigen Leser kaum noch verständlich
-

Beispiele aus Lehrtexten (Gespräche aus der Grammatik von 1756)

Kdo byl v njch?	Wer ware bey ihnen?
Pán N.	Der Herr N.
Co dělali?	Was haben Sie gethan?
Gedli, pili, a hrali gřme až do dwanácti, do púłnocy.	Wir haben gespeifet, getrunken, und gespiellet bis um zwölfte, um Mitternacht.
Odpuftěgj mně tehdy, Práwo magj, neb gřem newěděť, že tak pozdě se položili.	Verzeihen Sie mir demnach. Sie haben recht, dann ich hab nicht gewußt, daß Sie sich so spath niedergeleget.
Kýž tak rannjm gřem!	O daß ich so frühe auf wäre!
Ke škodě pořměch wěc običegna geřt.	Zum Schaden wird man gemeiniglich noch ausgelacht.
Aře bez žertu, něco običegněho geřt, w pět Hodřin mně widěti, když řalně řpat gřdu.	Aber, ohne Spaß, es ist etwas gewöhnliches, um 5. Uhr mich auf zu sehen, wann ich zeitlich schlaffen gehe.

Beispiele aus Lehrtexten (Lehrbuch für Franz II.)

Was ift das für ein ort? Stadt? Städtlein? welches wir gehen, welches hier zu fehen ift	Yaké gefť to mjfto, Měfto, Měftečko, gegz widjme, gegž wid'eti gefť
Wie heißet dießes dorf,	Yak fe gmenuge ta obec, Wefnice
Wie weit ift dahin? wie Viel meilen rechnet man dafür	Yak daleko gefť tam? Kolik mjł fe tam počítá?
Was für Krigsvolk, Soldaten, find dort Freünd oder feündliche?	Yaké Wogftwo, Yaký Wogácy tam gľou přjtelřky aneb Nepřjtelřký?
wie ftark find Sie, und was find fie Fusvolk oder Reiterey	Gak řynj gľou, a gaký gľou Pěchota nebo Gjzdecftwo.
Haben fie Stücke beý fich, und wie Viel?	Magi d'ela řebou, a gak mnoho d'el/ kuřu magi
wo fteht das Regiment. N.	Kde řtogi Ředlo / regiment N.
Wo ift die Krigskanzeley?	Kde gefť Zámřežna / kancelář / wogenřká?
Wo ift das Hauptquartir?	Kde gefť hlawni Stánjček?

Beispiel aus dem *Grund zu allen Sprachen, und der ewigen Glückseligkeit*

- Geden Bůh w Podřtatě, w třech Ofobách: Bůh Otec, genž nás z ničeho řtwořil, Bůh Syn, genž nás na Dřewě S. Křjže wykaupil, Bůh duch S. genž nás na Křtu S. pořwětil.
 - Gedna Wjra, a Cýrkew Swatá, Ržjmfká, Katolická, a Apofftolfká. [...]
-

Beispiel aus der *Prawopisnoft Řeči Čechské*

Druhého dra dwizwučky tak nazwané Sňatné gfou, Gakožto *ia ie io iu*. Sňatné fe gmenugi, poňewadž Vfta naše zwuk gegich tak lñacugi, že geden toliko zwuk zñj. Z těch w Řeci naši čechské dle Ředłnofti Řeci, a krom nadzmiñené Třeby Srowečjrlké, gakož y krom malička ñekterých k. p. *pătý* wmjfto *pnutý* kromředłñe obicegného, gedíñe ie Vziwanłiwé pozutało (sic), a to gedíñe po známkách ñemých *b m p, w. f, a. t. dł. fazłiwé*, timto Spúfowem: že prwni geho zwučka *i* fe wypouf'tj, druhá ale totiz e ohłjkem neb ohlitym znamlikem fe znamj, k. p. *běda, měra, pět, Wěra, ofěra*.

Ďekugi mnohokráte!

Tilman Berger
Slavisches Seminar
Wilhelmstraße 50
D-72074 Tübingen
tberger@uni-tuebingen.de